

**«TҮРКІ ӘЛЕМІН ЗЕРТТЕУ» ҚОРЫ
TҮRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI
АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚазҰПУ
АБАY MİLLİ DEVLET PEDAGOJİ ÜNİVERSİTESİ
ЧУКУРОВА УНИВЕРСИТЕТИ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ**

**«ҚАЗАҚСТАН МЕН ТҮРКИЯНЫҢ ОРТАҚ МӘДЕНИ
ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ»
АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ
КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ МАТЕРИАЛДАРЫ
21-23 мамыр 2007 жыл**

**KAZAKİSTAN VE TÜRKİYE’NİN ORTAK KÜLTÜREL
DEĞERLERİ ULUSLAR ARASI SEMPOZYUMU
21-23 Mayıs 2007**

BİLDİRİLER

Editör:
Doç. Dr. Sebahattin ŞİMŞİR
Yrd. Doç. Dr. Bedri AYDOĞAN

АЛМАТЫ - 2007
ALMATI - 2007

KAZAK TÜRKÇESİ'NDE HAYVAN ADLARIYLA KURULAN ATASÖZLERİ

Dr. Osman MERT
Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi Bölümü
omert@atauni.edu.tr

ÖZET

Kültürün ulaştığı kavramları dil vasıtasıyla soyutlama, işaretleme sürecinde kullanılan ve genel anlamı, kalıcı kavram işaretleme metotlarından biri olan atasözleri, bir milletin hayat tarzını, doğaya, olaylara bakış açısını, derin tarihi kültürünü yansıtan, yazı dilinden ziyade konuşma dili vasıtasıyla kuşaktan kuşağa, bölgeden bölgeye aktarılan, tarihi süreç içinde dilin en az değişime uğrayan öğelerindendir.

“Kazak Türkçesi’nde Hayvan Adlarıyla Kurulan Atasözleri” adlı bu çalışma, Kazak Türkçesi’nde hayvan adlarından yararlanılarak kurulmuş (pek çoğu Türkiye Türkçesi’nde de bulunan) atasözlerinin dil kültür ilişkisi dikkate alınarak tespiti ve tasnifinden oluşmaktadır. Çalışmayla, ele alınan atasözlerindeki hayvan isimleri ve bunların geçiş sıklıkları belirlenerek, özel olarak Kazak (Türkleri’nin) kültüründe, genel olarak da Türk kültüründe “hayvan” kavramının ve hayvanların algılanma biçimi dikkatlere sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Atasözleri, Kazak atasözleri, hayvan adları

ABSTRACT

Proverb is used to abstract and mark the things reached by culture via language and it is one of the permanent concept marking methods. Proverb reflects life pattern, perspective to nature and events and deep history culture of a nation, is transferred from a generation to a generation and from a region to a region especially by speech language than writing and is one of language subjects minimal altered during history.

This study entitled “Proverbs Composed by Animal Names in Kazakhstan Language” consists of determination and then classification of proverbs composed by animal names, most of them are present in Turkish language, by considering relation between language and culture. Animal names and their frequency in proverbs and perception of animals in Kazakhs and Turkish culture were investigated in this study.

Keywords: Proverb, Kazakh’s Proverbs, animal names

Doğanın bir parçası olan insan ve hayvan arasındaki ilişki kuşkusuz insanlık tarihi kadar eskidir. Milletlerin tarihî gelişim sürecinde yer alan ilkel toplayıcılık, avcılık, hayvancılık ve tarım gibi kültür basamaklarında oldukça yoğun olan insan hayvan ilişkisi, sanayi ve bilgi toplumu seviyesinde de (her ne kadar farklılık gösterse de) devam etmektedir. Sanayi ve bilgi toplumu basamaklarına kadar hayatının önemli bir kısmını hayvanlarla paylaşan insanın hayvanlarla olan ilişkisinin yoğunluğu doğal olarak aynı oranda dildeki kavram işaretlerine de yansımıştır.

Doğaya ve doğanın unsurlarına, hatta diğer insanlara hâkim olma endişesiyle yaşayan insanoğlu, bu süreçte mümkün olduğunca hayvanlara da hâkim olmaya çalışmış, bir kısmını evcilleştirmiş ve onlardan büyük ölçüde yararlanmıştır. İlkel insandan modern insana kadar bütün kültür basamaklarında gerek besin olarak gerekse hayatı kolaylaştıran bir unsur olarak kullanılan hayvanlar, insan hayatının, dolayısıyla kültürünün, daima önemli bir parçası olmayı sürdürmüştür.

Kültürün tarihî süreçte ulaştığı kavramları, kelime / kelime gruplarıyla işaretleyen dil ile kullanıldığı coğrafyanın iklimi ve doğadaki varlık zinciri arasında sıkı bir ilişki vardır. İnsan dili binlerce yılın tecrübe ve birikimini taşıyan çok özel bir araçtır. Her dil farklı bir toplumun tecrübe, bilgi ve anlayışını biriktirmiştir. Çok derinlerde, henüz bilimin öğrenemediği kadar eski bir tarihte ortaya çıkan bir dil, daha doğarken belli bir coğrafyanın ve o coğrafyada yaşayan belli bir toplumun izlerini taşıyarak doğar. Bulunduğu coğrafyanın iklimi, doğa şartları, bitki örtüsü, hayvan varlığı dilin kavram alanını belirler. Söz gelişi Araplar yaşam tarzları açısından son derece önemli olan *deveyi*, Eskimolar *buz* ve *karı* (bk. ERCİLASUN, 2005: 1) yüzlerce kavram işaretiyle kodlarken, Türkler de kültürleri içindeki önemine paralel olarak *atı* pek çok dil ile kıyaslanamayacak kadar fazla kavram işaretiyle işaretlemişlerdir (bk. BARUTÇU ÖZÖNDER, 1996: 76-81; ALYILMAZ, 1996: 155-163; YILDIZ, 1995: 195-212).

Türk kültür coğrafyası ve Türklerin yaşam biçimi göz önüne alındığında, bir bozkır kavmi olarak tarih sahnesine çıkan Türklerin evreni çok geniş algılayan, harekete dayalı bir dil oluşturmaları son derece doğaldır. Ilıman kuşakların durgun hayat tarzı, bitki ve çiçekleri yerine alabildiğine uzanan bozkırların enginliği; mavi gök altındaki bütün toprakları yaşanacak bir yurt olarak gören geniş bir anlayış; uzun mesafeleri katedebilecek en uygun varlık olarak at; bozkırda yaşayan serazat hayvanlar ve sürüler; onlarla iç içe geçen ve yarım saat içinde sökülüp günlerce süren yolculuklardan sonra çok uzak bir yerde yeniden yarım saat içinde kurulabilen çadırlarda yaşanan tabiatla iç içe bir hayat tarzı genel olarak Türkçe'nin özel olarak da Kazak Türkçesi'nin kavram alanında önemli bir yere sahiptir. (bk. ERCİLASUN, 2005: 1)

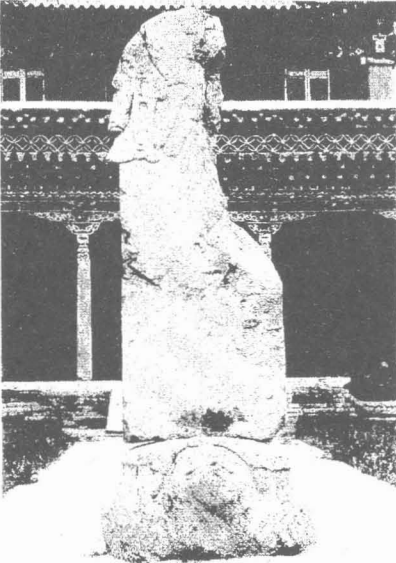
Hayatlarının her aşamasında coğrafyalarında bulunan hayvanlardan mümkün olduğunca yararlanan Türkler, insanda olmayan birtakım fizikî üstünlükleri dolayısıyla ya da yaşam tarzlarıyla paralellikler gördükleri evcilleştirilmiş veya yabani (hatta hüma / umay kuşunda olduğu gibi efsanevi (bk. ÇORUHLU, 1995: 15-42; ESİN, 1978: 40; İNAN, 1968: 350)) birtakım hayvanları kutsallaştırmışlar; onları bayraklarında, sancaklarında, damgalarında, ongunlarında, armalarında kullanmışlardır:

Fotoğraf 1: Köl Tigin'in heykel başındaki umay kuşu tasviri
(Fotoğraf: Dr. Cengiz ALYILMAZ arşivi)

Fotoğraf 2: Ortasında "umay kuşu" tasviri bulunan Özbekistan Devlet Arması (bk. ALYILMAZ, 2000: 12-15; ALYILMAZ, 2005: 22, 80-82)

Fotoğraf 3: Tepeliğinde kurttan süt emen çocuk tasviri bulunan Bugut yazıtı
(Fotoğraf: Dr. Cengiz ALYILMAZ)

Yazıtlarını genellikle uzun ömrün ve bilgeliğin sembolü olarak gördükleri kaplumbağa kaide üzerine yerleştiren Türkler, yazıtlarının tepeliklerinde kurttan süt emen çocuk tasvirlerine, ejder (bk. ALYILMAZ, 2005: 14-15) tasvirlerine yer vermişlerdir.

arşivi)

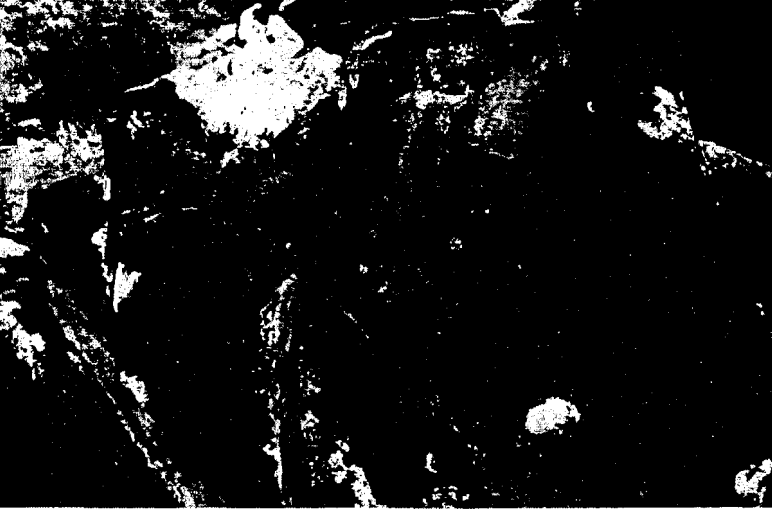

Fotoğraf 4, 5: Köl Tigin yazıtının tepeliğinde bulunan kurttan süt emen çocuk tasviri'nin görüntüleri (bk. ALYILMAZ, 2005: 9-22) (Fotoğraf: Dr. Cengiz ALYILMAZ arşivi)

Yazılı iletişimin ilk örnekleri niteliğinde olan kaya üstü tasvirlerde ise en fazla dağ keçisi, geyik, kurt ve ata yer veren Türkler, önem derecesine göre yılan, domuz, ejder, köpek gibi hayvanları da kaya üstü tasvir olarak kullanmışlardır.

Fotoğraf 6: İç Moğolistan'da dağ keçisi / tekesi, geyik ve kurt tasvirleri⁴⁶

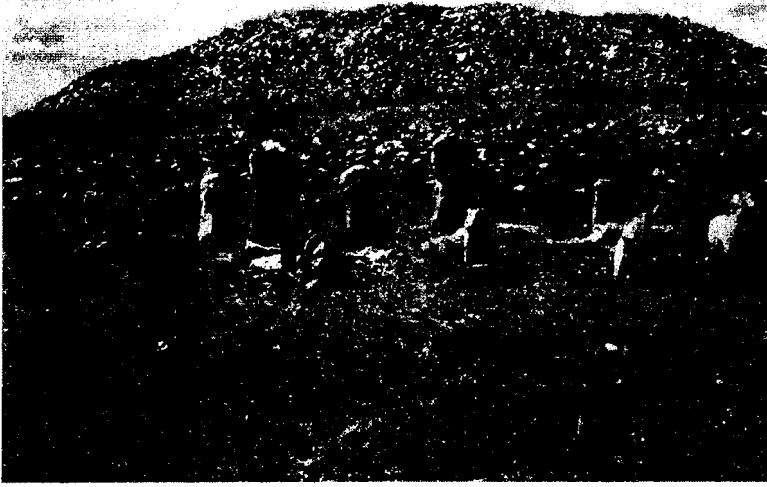

Fotoğraf 7: doğu Türkistan'dan bir kaya üstü tasvir görüntüsü⁴⁷

⁴⁶ bk. <http://chenzhaofu.nease.net/zgyh/002wul02.htm>

⁴⁷ bk. <http://chenzhaofu.nease.net/zgyh/002wul02.htm>

Öldükten sonra da hayatın devam ettiğine inanan Türkler, söz konusu inanç sistemi çerçevesinde atlarıyla gömülmüşler ve Türk mezar geleneği çerçevesinde, statüye ve kültürün algılama biçimine göre mezar alanına koç, at ve arslan heykeli koymayı tercih etmişlerdir. (TEKÇE, 1993: 20; ALYILMAZ, 2005: 157-158)

Fotoğraf 8: Moğolistan'ın Arhangay Aymag bölgesindeki Şiveet Ulaan'da önünde insan, arslan ve koç heykelleri bulunan bir kurgan (Fotoğraf: Dr. Cengiz ALYILMAZ arşivi)

Üzerinde yaşadıkları doğaya hâkim olma sürecinde yaşam tarzlarının önemli bir unsuru hâline gelen hayvanları fizikî yönleri, insanlarla olan benzerlikleri, aralarındaki mücadeleleri çerçevesinde değerlendiren Türkler, yaşam tarzlarından hareketle kendilerine ait birtakım nitelikleri hayvanlara atfederken, hayvanlara ait birtakım adları, nitelikleri de "Ulug Arslan, Ejder-i Arslan, Arslan Korkut Beg, Alp-Arslan, Kagan Arslan, Begeç Arslan Tegin, Buğra Kara Han, Arslanaba, Arslan Şah, Böri Tegin, Bugu Tegin, Beybars, Esen Buka, İş Buka... gibi (bk. GÖMEÇ, 2001: 77-85; KLYAŞTORNIY, 2001:192-197; BARUTÇU ÖZÖNDER, 1999: 65-92; RASONYI, 1993: 45, 139, 161)" insanlara ad, unvan, lakap olarak aktarmışlardır. Hayvanlara ait birtakım özellikleri ve adları kişileri tanımlamada kullanılan Türkler, çoğu zaman da mesajları daha etkili anlatabilmek amacıyla hayvanların adlarından, niteliklerinden yararlanma yoluna gitmişlerdir:

tefri küç birtük üçün kañım kagan süsi böri teg ermiş yağısı kony teg ermiş: *Tanrı güç vermiş (olduğu) için, babam kağanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları (da) koyun gibi imiş.*⁴⁸ *Köl Tigin Yazıtı Doğu (KT D)12*

er atım **adig** on ok...: *Benim er (kahramanlık, yiğünlük) adım ayı. I. Koçkor yazıtı (KLYAŞTORNIY, 2001: 192-197)*

ügrifne kutlug **adgır** men: *Sürüsü ile mutlu bir aygırım. Irk Bitig (IB) 56 (TEKİN, 2004: 19)*
esnege **bars** men kamuş ara başım antag alp men erdemlig men ança bilifler: *Esneyip duran kaplanım. Kamışlar arasında başım, onca cesur ve onca erdemliyim. IB 10*

alımçı **arslan**, berimçi **sıçgan**: *Alacaklı arslan, verecekli sıçan. Divânü Lûgati't Türk (DLT)I, 75 (bk. SAKAOĞLU, 1999: 36-46)*

bir **karga** birle kış gelmes: *Bir kargayla kış gelmez. DLT II, 26*

tegre alıp egrelim

Çepçevre çevirelim, kuşatalım,

attın tüşüp yügrelim

Attan inip-yügrükçe koşalım,

arslanlayu kökrelim

Arslan gibi kükreyelim,

küçi anın kewilsün

Onun gücü gevşesin. DLTII, 13.

Evdeki **buzagu** öküz bolmas: *Evdeki buzağı öküz olmaz. DLT I, 446*

Arslan karısa **sıçgan** ütün küdhezür: *Arslan kocasa sıçan deliği gözetir. DLTIII, 263.*

agılda **oglak** dogsa arıkda otı öner: *Ağılda oglak doğsa, ovada otu biter. DLT I, 65*

taygan yügrükün tülkü sevmez : *Tazının yürüğünü tilki sevmez DLTII, 15.*

tewin münüp **koy** ara yaşmas: *Deveye binip koyun arasına saklanılmaz. DLTIII, 60*

Ekki **buğra** iğeşür, otra **kökegün** yançılır: *İki buğra çarpışır, ortada gök sinek incinir. DLT I, 188.*

Tewi silkinse **eşekke** yük çıkar: *Deve sillkinse eşeğe yük çıkar. DLTIII, 44.*

Kişi sözleşü, **yılkı** yıdaşu; *insan konuşarak, hayvan koklaşarak DLTIII, 104.*

Karga kazka ötgünse butı sınır: *Karga kazı taklit etse ayağı kırılır. DLT I, 254.*

⁴⁸ Orhun yazıtlarından alınan metinlerin Türkiye Türkçesi'ne aktarılması sırasında, Prof. Dr. Talat TEKİN'in "Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk, İstanbul, 1995" adlı eserinden istifade edilmiştir.

Yılan yarpuzdan kaçır, kaçır barsa yarpuz utru kelür: *Yılan yarpuzdan kaçır, nereye gitse yarpuz karşı gelir. DLIII, 39.*

Awçı neçe al bilse **adhig** ança yol bilir: *Avcı ne kadar hile bilse de ayı o kadar yol bilir. DLTI, 63*

börü koşnısın yimes: *Kurt komşusunu yemez. DLIII, 220*

it ısırmas **at** tepmes time: *İt ısırmaz, at tepmez deme. DLTI, 178.*

kişi alası içtin yulki alası taşın: *İnsan alacası içinde, hayvan alacası dışında DI, 91, 22*

Kuş kanatın er **atın**: *Kuş kanadıyla, erkek atıyla. DLTI, 34.*

çelik körse alp er kör **arslan** bolur

sekirtür ya öldürür ya urşu ölür

Kahraman yiğit asker görünce, arslan kesilir; seyirtir, ya öldürür, veya vuruşarak ölür. Kutadgu

Bilig (KB), 2383

ulug tutsa hamyet kör **arslanlayu**

ügi teg usuz bolsa tünle sayu

Arslan gibi, hamiyeti yüksek tutmalı; baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmeli. KB 2314

til **arslan** turur kör işikte yatur

aya evlig er sak başını yiyür

Dil arslandır, bak, eşikte yatar; ey ev sahibi! Dikkat et, senin başını yer. KB, 164

budun **koy** sanı ol begi koyçısı

bagırsak kerek **koyka** koy kütçüsü

Halk koyun gibidir; bey onun çobanıdır; çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır. KB, 1412

toñuz teg titimlig **böri** teg küçi

adıglayu azgır **kutuz** teg öçi

O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır. KB, 2311

tilek arzu birle yügürdüm neçe men

kuturmuş **böri** teg ajunni ulittim

Ben nice dilek ve arzu arkasından koştum; kudurmuş kurt gibi, dünyayı inlettim. KB, 6543

aslan adum saklar idüm bu gün için. *Dede Korkut Hikayeleri (DKHD)130-1*

toğduğında tokuz **buğra** öldürdüğüm **aslan** oğul *DKH, 163-5*

kaza beñzer kızumuñ gelinümüñ çiçeği oğul *DKH, 163-7*

anam adım dir-iseñ kağan **aslan** *DKH, 232-2*

apul apul yorıyşuñdan

aslan gibi turıyşuñdan

kañırıluban bakıyşuñdan

ağam beyrege beñzedürem ozan seni *DKH, 106-9-11*

bayındır hanuñ ağ meydanında bu oğlan cenk itmışdür bir **buğa** öldürmiş senüñ oğluñ adı buğaç

olsun, adını ben virdüm yaşını allah virsün didi *DKH, 18-6-8*

Manas destanında Acu Bay ve Alman Bet şöyle tasvir edilir:

Karañıda col tapkan

Karanlıkta yol bulan

Aygır caak kara til

Aygır çeneli, kara dilli,

Sülönkü tuğan Acu

Zarif doğan Acu Bay (YILDIZ,

Bay

1995: 640)

Cölönüş Sarı keridey

Cölönüş Sahra yamacı gibi

Kök cal töböt **börü**dey

*Gök yeleli erkek **börü** gibi*

Alman Bet kalsaçı!

Alman Bet kalsa! (YILDIZ,

1995: 646)

Örneklerden de anlaşılacağı gibi, kavram alanlarıyla Türk kültürünün önemli bir dönemine ışık tutan kaya üstü tasvirlerle konu olan hayvanlar / hayvan adları, fonetik alfabe kavramına ulaşıldıktan sonra da Orhun yazıtları başta olmak üzere yazılı eserlerde, destanlarda yoğun bir şekilde yer almayı sürdürmüştür.

Coğrafyayı ve hayatı paylaştıkları hayvanların her birine özel adlar veren Türkler, kültürlerinin algılama biçimine ve hayvanların önemine paralel olarak da onları pek çok kavram işaretleme metodundan istifade ederek dillerinde işaretlemiştir. Kültürün ulaştığı kavramları dil vasıtasıyla soyutlama, işaretleme sürecinde kullanılan ve genel anlamı, kalıcı kavram işaretleme metodlarından biri de atasözleridir. Tıpkı deyimler, alkışlar (dualar), kargışlar (beddualar)... gibi "dillerin kalıplaşmış anlamlı öğeleri" içinde yer alan atasözleri, ait oldukları dillerin gelişim süreci ve kullanım alanları içinde çok az değişime uğrarlar. Bu sebeple atasözleri hem ait oldukları dillerin yapısı, söz varlığı, lehçe, şive ve ağızları arasındaki ilişki hakkında hem de onu meydana getiren milletin duygusu, düşüncesi, yaşayışı ve inancı hakkında geçmişten geleceğe bilgi taşırlar. (ALYILMAZ, 1995: III)

Kazak Türkçesi'nin söz varlığı atasözleri açısından değerlendirildiğinde son derece zengin bir atasözü hazinesine sahiptir. Gerçekleştirilen bu çalışmayla "İSMAIL, Zeyneş-GÜMÜŞ, Muhittin, Açıklamalı Kazak Atasözleri, (Ankara, 1995)" adlı eserde yer alan yaklaşık 5000 bin atasözü

(İSMAIL, GÜMÜŞ, 1995: 7) incelenmiş ve 60 hayvan türüne ait 103 farklı kavram işaretinin 889 atasözünde 1088 kez yer aldığı tespit edilmiştir:

Kazak Türkçesi'nde hayvan adlarıyla kurulan atasözlerinin kuruluşunda atla ilgili kavram işaretlerinin geçiş sıklığının (291 kez, %26,27 ile) diğer hayvan türlerine göre daha fazla olduğu dikkati çekmektedir.

Atlar, hem göçebe hem de yerleşik Türk kültür ve uygarlık tarihi içinde çok önemli bir yere sahiptir. Türk milleti, tarihin her döneminde kimi zaman atın gücünden, etinden, sütünden, derisinden istifade etmiş; kimi zaman onu Tanrısı'na kurban adanmış; kimi zaman dost bilip, sırdaş bilip ona sırrını açmış; "Kuş kanatın er atın" ata sözünü ispat edercesine onunla adeta aynileşmiş; "at, avrat, pusat" diyerek onu namusuyla bir tutmuş; kimi zaman da onunla sefere çıkıp irak yolları, illeri yakın eyleyip "gök kadar engin ülkeleri" fethetmiştir.

Evcilleştirilmelerinin ardından toplum hayatında büyük değişikliklere yol açan atlar, Türk kültür ve uygarlığının en önemli eserlerinden olan Orhun yazıtlarında daha ziyade "savaş vasıtası" olarak karşımıza çıkar. Savaşın şiddeti, zorluğu, çetinliği; kahramanların cesareti, mahareti, yiğitliği, başarısı... hep atlarla birlikte dile getirilir. Genellekle "savaş vasıtası" olarak karşımıza çıktığını belirttiğimiz atların birçoğu (özellikle de Köl Tigin'in yaptığı / katıldığı savaşlarda binmiş olduğu atlar) tıpkı Dede Korkut Hikayeleri'ndeki, Köroğlu Destanı'ndaki, Gazavatnameler'deki, Manas Destanı'ndaki... atlar gibi üstün özelliklere sahiptirler. Cinslerine göre (argumak, tutu, tobuçak, yabu, yeke...), yaşlarına göre (kulun, gunan, dönen, tulan, cırgavlanga, tay...), (BARUTÇU ÖZÖNDER, F., 1996: 76-81) renklerine göre (ak, boz, torug, yağız...) (DİVİTÇİOĞLU, 1987: 113-116) vd. özelliklerine göre adlandırılan atlar, genelde sahipleriyle birlikte belirtilmişlerdir: (bk. ALYILMAZ, 1996: 155-163; ÇINAR, 2000: 97-108; KALKAN, E.T.30.03 2007; KİRİŞÇİOĞLU, 2007: 76)

köl tigin bayırkun(ıñ ak adgırığ) binip oplayu tegdi: *Köl Tigin, Bayırku'nun ak aygırına binip boğa gibi saldırdı. Köl Tigin Yazıtı, Doğu (KT D), 35-36.*

eñ ilki tadıkñ çorıñ boz (atıg binip tegdi): *(Köl Tigin), en önce Tadık'ın Çor'un boz atına binip hücum etti. (KT D), 32*

üçünç yigen silig begiñ kedimlig torug at binip tegdi ol at anda ölti: *(Köl Tigin) üçüncü olarak Yigen Silig Bey'in zırlı doru atına binip hücum etti; o at (da) orada öldü. KT D33*

ak at karşısın üç bolukta talulapan agınka ötügke idmiş tir: *Kır at rakibini üç arayışta seçerek bir dilsiz duaya yollamış, der. IB, 19*

özlük at öñ yirde arıp oñup toru kalmış: (bir) *has, binek atı çölde yorgunluktan (ve susuzluktan) bitkin halde kalakalmış. IB, 17*

Hayvan adlarıyla kurulmuş Kazak Türkçesi'ndeki atasözlerinin önemli bir kısmında, hayata dair pek çok kavram, at ile ilgili kavram işaretleri kullanılarak ifade edilmiştir:

Akılsız jigit – awuzdiksız at: *Akılsız yiğit, gemsiz attır.*

Ala jılqı joğalmaydı: *Ala yıldı kaybolmaz.*

Arğımaq birde jaldı, birde jalsız, erjigit birde maldı, birde malsız: *Asil at bir yeleli bir yelesiz, er yiğit bir mallı, bir malsız.*

At alsañ ay keñes, äyel alsañ jil keñes: *At alırsan bir ay danış, hanım alırsan bir yıl danış.*

At bolatın qulıñnıñ bawırı jazık keler, Adam bolatın balanıñ, mañdayı jazık keler: *At olacak kulinin bağı düz olur, adam olacak çocuğun alnı düz olur.*

At ölse atı kalar, ustaz ölse hatı kalar: *At ölürse adı kalır, üstad ölürse, hattı kalır.*

Atı kamşimen aydama, jemmen ayda: *Atı kamçıyla sürme, yemle sür.*

Atı bardıñ tınısı bar, ası bardıñ ırısı bar: *Atı olanın rahatlığı var, aşı olanın rızıkı var.*

Atınıñ sırı iyesine mälim: *Atın huyu sahibince malumdur.*

At ayağan erin arklaydı: *Atına acıyan eyerini arkasında taşır.*

Atına äli kelmegen arısın töbeleydi: *Atına gücü yetmeyen bağladığı direği döver.*

Aygırmen oynayan at, arkasın alıradı: *Aygırla oynayan at, arkasını dişletir.*

Balıkşınıñ atı şöldep öledi: *Balıkçının atı susuzluktan ölür.*

Tamırdan tüye sura, qorıkanınan biye beredi: *Dosttan deve iste, korkusundan kısrak verir.*

Er atimen, qus kanatimen: *Er atıyla, kuş kanadıyla.*

Esek kanşa ursañ da, at bolmas: *Eşeğe ne kadar vursan da at olmaz.*

Kedeyge at bitse, kaydan aldıñ deydi, bayğa at bitse, quttı bolsın deydi: *Fakir at alırsa, nereden aldın denir, zengin at alırsa kutlu olsun denir.*

Köş mәнisin bilmegen köşkende kölik öltirer: *Göç usulünü bilmeyen göçerken gölük öldürür.*

Tistewik jılqı tisin көrsetpeydi: *Isırgan at dişini göstermez.*

Jaman joldastan yaqsı at artık: *Kötü arkadaştan iyi at daha iyidir.*

Jaman ayğırda jol bolmas: *Kötü aygırın yolu olmaz.*

Awıl tolı esekten arık ta bolsa at jaqsı: *Köy dolusu eşekten zayıf da olsa at iyidir.*

Qulan kayda semirse, jinin sonda tögedi: *Kulan nerede semirirse, pisliğini orada döker.*

Alıstı jaqındatattın at, jaqındı alıstatın jat: *Uzağı yakın eden attır, yakını uzak eden yaddır.*

Jorğanın kadırı jelgende biliner: *Yorga'nın değeri koştuğu zaman bilinir.*

Kazak Türkçesi'nde hayvan adlarıyla kurulan atasözlerinin kuruluşunda attan sonra en fazla deveyle ilgili kavram işaretleri (86 kez, %7,67 ile) kullanılmıştır:

Aş kezinde bergen külşe, toğ kezinde bergen tüyeden artıq: *Açlıkta verilen ekmek, toklukta verilen deveden iyidir.*

Jılıq maldın patşası, tüye maldın qasqası: *At malın padişahi, deve malın büyüğü*

Atan ayında tuwadı, ingen jılında tuwadı: *Atan (erkek deve) ayında doğar; ingen (dişi deve) yılında doğar.*

Bir tüyenin qumalağına qırıq kisi tayıp jığılar: *Bir devenin tezeğine kırk kişi kayıp yıkılır.*

Bir biyenin eki emşegi, biri ketse süti joğ, bir tüyenin eki örkeşi, biri ketse küçi joğ: *Bir kırsağın iki memesi, bir giderse süti olmaz, bir devenin iki hörgücü, biri giderse gücü olmaz.*

Buzawdı urlağan ögizdi de urlaydı, tüymeni urlağan tüyeni de urlaydı: *Buzağı çalan öküzü de çalar, düğmeyi çalan deveyi de çalar.*

Tüye qaşıp jükten qutulmas: *Deve kaçmakla jükten kurtulmaz.*

Tüye tuzęa keledi, küyew qızęa keledi: *Deve tuza, damat kıza gelir.*

Tüye soyęan eşi soyęannan dāmetedi: *Deve kesen keçi kesenden ümit eder.*

Tüygee tuwęan kün botağa da tuwadı: *Devenin başına gelen yavrusunun başına da gelir.*

Tüyenin ülkeni köpirde tayaq jeydi: *Devenin büyüğü köprüde dayak yer.*

Tüyesine quw bas deseşi, iyesine tiyedi: *Devesine kötü laf etsen, sahibine dokunur.*

İnyedey tesikten tüyeday suwıq kiredi: *İğne gibi delikten deve gibi soğuk girer.*

Eki nar süykenisse, arasında şıbın öler: *İki deve sürtüşse aralarında sinek ölü.*

Qazaq qartaysa, tüye bağadı, Qaraqalpaq qartaysa, tomar qazadı: *Kazak yaşlanırsa deve bakar, Karakalpak yaşlanırsa tomruk keser.*

Eşkinin quyrığı kökke, tüyenin quyrığı jerge: *Keçinin kuyruğu yukarıya, devenin kuyruğu aşağıya doğrudur.*

Özim esek bola turıp, tüyeni jetegtedim: *Kendim eşek olduğum halde, deveyi yedekte çektim.*

Kerwen keri aynalęanda, aqsaq tüye aldan şığadı: *Kervan geri döndüğünde aksak deve öne çıkar.*

Juwas tüye jündewge jaqsı: *Saf devenin kırılması kolaydır.*

Arqalağanı altın bolsa da, tüyenin tamağı tiken: *Taşıdığı altın olsa da devenin yiyeceği dikendir.*

Jük awırın nar köteredi, el awırın er köteredi: *Jük ağırlığını nar / tek hörgüçlü deve taşır, millet ağırlığını er taşır.*

Eki ayaqtıda baja tatuw, tört ayaqtıda bota tatuw: *İnsan içinde bacanak iyi geçinir, dört ayaklılar içinde bota (deve yavrusu) iyi geçinir.*

İncelenen atasözlerinde kültür içindeki önemi çerçevesinde “deve”den sonra en fazla (%6) sığır ile ilgili kavram işaretlerinin yer aldığı görülmektedir:

Süzegen sıyıręa quday müyiz bermeydi: *Aksi sığıra Allah boynuz vermez.*

Akıldı ögizden aqımaq at artıq: *Akıllı öküzden ahmak at iyidir.*

Baylawlı iyt üregen, baylawlı ögiz süzegen: *Bağlı it havlayıcı, bağlı öküz boynuzlayıcı.*

Bilimsiz jigitten basbiligi ögiz artıq: *Cahil yiğitten uysal öküz üstündür.*

Ösek söz ögizdi de öltiredi: *Dedikodu öküzü de öldürür.*

Köşken eldin buqasın turęın eldin tayınşası qorqıtadı: *Göçen halkın boğasını, yerli halkın danası korkutur.*

Eki sıyır sawęannın ayrıanı bar, eki qatın alęannın ayrıanı bar: *İki inek sağanın ayrıanı bol olur, iki kadın alanın kavgası bol olur.*

Sıyır müyizdi ögizde küç joğ, ögiz müyizdi sıyırda süt joğ: *İnek boynuzlu öküzde güç olmaz, öküz boynuzlu inekte süt olmaz.*

Sıyır sıypağandı jaman sıylağandı bilmeydi: *İnek sevgi, kötü insan sayrı bilmez.*

Sıyır suw işse buzaw muz jalaydı: *İnek su içerse, buzağı buz yalar*

Sıyır suwęa, tüye tuzęa qumar: *İnek suya, deve tuza heveslidir.*

Jaman sıyır jawda buzawlaydı: *Kötü inek harpte buzağular.*

Nāsili jaman sıyırdan öli buzaw tuwadı: *Nesli bozuk inekten ölü buzağı doğar.*

Öleğdi jerde ögiz semiredi, ölimdi jerde molda semiredi: *Otlu yerde öküz semirir, ölümlü yerde molla semirir.*

Juwas tananı baqtaşı minedi, juwas adamdı ärkim minedi: *Sakin danaya çoban biner, saf adama herkes biner.*

Baydın buzawı bolęanşa, kedeydın ögizi bol: *Zenginın buzağısı olacağına fakirin öküzü ol.*

Kazak Türkçesi'nde kullanılan atasözlerinin %1,9'unun da “eşek”le ilgili kavram işaretleriyle kurulduğu tespit edilmiştir:

Atın barda esek minbe: *Atın varken eşeğe binme.*

Esek mingenniñ eki ayağında tınım joq: *Eşeğe binenin iki ayağında istirahat yok.*

Esekke kumis er jaraspaydı: *Eşeğe gümüş eyer yaraşmaz.*

Esekti otqa aydasañ, boqqa qaşar: *Eşeği ota sürsen boka kaçar.*

Esek semirse, iyessin teber: *Eşek semirirse sahibini teper.*

Qarğa maqtanıp suñar bolmas, **esek** maqtanıp tulpar bolmas: *Karga övünerek şahin olmaz, eşek övünerek asil at olmaz.*

İyesiz qalğan **esekti** böri yeydi: *Sahipsiz kalan eşeği kurt yer.*

Türk (Kazak) kültüründe evcilleştirilen ve Türklerin yaşamında önemli bir yere sahip türlerden biri de küçükbaş hayvanlardır. Dolayısıyla küçükbaş hayvanlar da kültür içindeki önemlerine göre (%11,87'lik oranla) atasözlerindeki yerlerini almıştır:

Aqsaq **qoy** awıl qasında, ya qudıq basında: *Aksak koyun köyün yanında ya da kuyu başındadır.*

Başqa maldıñ örisi jetpey jatqanda, **eşki** maldıñ örisi artıp qalar: *Başka malın otlağı yetmediğinde, keçinin otlağı fazla gelir.*

Tistiñ qunı otuz **qoy**: *Bir dişin değeri otuz koyun.*

Bir **serkeniñ** artınan mıñ san **qoy** eredi, bir batırdıñ artınan mıñ san qol eredi: *Bir keçinin ardından bin koyun gider, bir yiğidin ardından bin asker gider.*

Toqal **eşki** müyiz suraymın dep qulağınan ayrılıptı: *Boynuzsuz keçi, "Boynuz istiyorum" derken kulağından olmuş.*

Qoyşı köp bolsa, **qoy** aram öledi: *Çobanın çok olduğu yerde koyun murdar ölür.*

Tawteke tawğa şıqpasa, tuyağı qışıydı: *Dağ keçisi dağa çıkmazsa tırnağı kaşınır.*

Toygın soñ **toqtı**mıñ eti topıraq tatıydı: *Doyduktan sonra toklunun etinin tadı olmaz.*

Araqkeştiñ **qoyı** mıñ, jılcısı yüz: *İçkicinin koyunu bin, yulkısı yüzdür.*

Eki **qoşqardıñ** bası bir qazanğa sıymas: *İki koçun başı bir kazana sığmaz.*

Jaqsı qoyşınıñ **qozısı** tülep turğanda, jaman qoyşınıñ **qunan qoyı** jüdep turadı: *İyi çobanın kuzusu yünlendiğinde, kötü çobanın kunan koyun (üç yaşındaki seyis koç) 'u, zayıf görünür.*

Eşki etin jegen soñ, suw işkenşe uw iş: *Keçi etini yedikten sonra su içeceğine ağu iç.*

Qızdı el ösekşil, **eşkili qoy** öregen: *Kızlı halk dedikoducu, keçili koyun yayılğan olur.*

Qoşqar bolar **qozı**mıñ mañday jağı döñ bolar: *Koç olacak kuzunun alnı çıkık olur.*

Qoşqardıñ jäyin mal baqqan biler: *Koçun durumunu mal sahibi bilir.*

Qoy qorqaq, qasqır jaltaq: *Koyun korkak, kurt yaltak olur.*

Qoy qozıda ösedı: *Koyun kuzudan büyür.*

Qasqırdan qayrat ketse, **eşkini** apa der: *Kurdun gücü giderse keçiye ana der.*

Qurıttağan **qoy** quzğınıñ jemi: *Kurtlanmış koyun kuzguna yem olur.*

Qasqırdan biy qoysañ, qoraña **qoy** qoymas: *Kurttan bey yaparsan, ağılda sağ koyun kalmaz.*

Mañırağannıñ bari **marqa** emes: *Meleyenin hepsi gürbüz kuzu değildir.*

Saqal **tekede** de bar: *Sakal tekede de var.*

Tañir asırağan **toqtı**nı böri jemes: *Tanrı'nın beslediği tokluyu kurt yemez.*

Jetim **qozı** sütke toymas: *Yetim kuzu süte doymaz.*

Jarlınıñ jalğız **qozısın** qasqır jeydi: *Yoksulun tek kuzusunu kurt yer.*

Kazak Türkçesi'ndeki atasözlerinde yırtıcı ve yabanî hayvanlar da (%11,10) geçiş oranıyla önemli bir yere sahiptir:

Aristan aş boladı, doñız toq boladı: *Arslan aç olur, domuz tok olur.*

Aristandı tırnağınan tanıymın, kök esekti qulağınan tanıymın: *Arslanı tırnağından, göğ eşeği kulağından tanırım.*

Aristannıñ oynınan **tülkiniñ** moynı üziledi: *Arslanın oyunundan tilkinin boynu kırılır.*

Ayuwdan qorıqqan ormanğa barmas: *Ayıdan korkan ormana varmaz.*

Ayuwğa namaz üyretken tayaq, mollağa namaz üyretken tamag: *Ayıya namaz öğreten dayaktır, mollaya namaz öğreten yemektir.*

Bir **barıstuñ** öligi, jüz **tülkini** toydırar: *Bir parsın ölüsü yüz tilkiyi doyurur.*

Mıqtı **qasqır** tay – qunanğa şabadı, mıqır **qasqır** qozı-laqtı qağadı: *Cesur kurt tay -kunanı yer, korkak kurt kuzu- oğlağı yer.*

Köp jortqan **tülki** terisin aldırar: *Çok koşan tilki derisini aldırır.*

Tawdağı **tülkini** tabındağı **taz** aladı: *Dağdaki tilkiyi sürüdeki tazı alır.*

Ösekşi qatın üyine toqtamas, jel ayaq **tülki** inine toqtamas: *Dedikoducu kadın evinde durmaz, tez ayak tilki ininde durmaz.*

Dalada **böri** ulısa, üydegi **iyttiñ** işi aşıydı: *Dışarıda kurt ulursa, evdeki itin içi acır.*

Şoşqağa ergen balşıqqa awnar: *Domuzu takip eden balçıkta yuvarlanır.*

Jawıñ **tışğan** bolsa **aristan** dep qara: *Düşmanın fare olursa, arslan gibi gör.*

Er azığı men **böri** azığı jolda: *Er azığı ile böri azığı yoldadır.*

İyt awlaqta, **doñız** töbege şığaydı: *İt uzaktayken domuz tepeye çıkar.*

İyt qarğısı **böri**ge jetpeydi: *İtin bedduası kurda dokunmaz.*

İyt jüyrigin tülki süymes: *İtin huzlusını tilki sevmez.*

Bürkit babına kelgende **qasqır** aladı, qarşığa babına kelgende **qarsaq** aladı: *Kartal yerine geldiğinde kurt avlar, doğan yerine geldiğinde bozkır tilkisi avlar.*

Qasqırğa qan baldan tätti bayğa mal ardan tätti: *Kurda kan baldan tatlı, zengine mal ardan daha tatlı.*

Qasqırdıñ tüsine kirse de, tisine kirmes: *Kurdun düşüne girse de dişine girmez.*

Qasqırdıñ izin tappay, özin tappaysıñ: *Kurdun izini bulmadan kendini bulamazsın.*

Qasqırdıñ balasın asırasañ kökke qarap ulıydı: *Kurdun yavrusunu beslersen göge bakıp ulur.*

Qasqır qorağa şapsa, qarğa quwanadı: *Kurt ağıla girerse, karga sevinir.*

Qasqırdıñ süyek kemirmese tisi qışıydı: *Kurt kemik kemirmezse dişi kaşınır.*

Böri qartaysa, iytke külki bolar: *Kurt yaşlanırsa ite alay olur.*

Böri arıgın iytke bildirmes: *Kurt zayıflığını ite bildirmez.*

Tışqanşa mıñ jil jasağannan **aristanşa** bir jil jasağan artıq: *Sıçan gibi bin yıl yaşamaktansa, arslan gibi bir yıl yaşaman daha iyidir.*

Tülkide alpis eki, adamda alpis üş ayla bar: *Tülkide altmış iki, kişide altmış üç hile var.*

Tülkiniñ qızıldığı özinniñ sorı: *Tilkinin derisi kendisi için zarardır.*

Türklerin coğrafyalarını paylaştıkları, bir kısmına mitolojilerinde yer verdikleri bazı kuşlar da atasözlerinde %29,74 geçiş oranıyla önemli bir yere sahiptir:

Aq bökendi jatır deme, köşpeli eldi otır deme: *Ak bildircin yatıyor deme, göçebe halka oturuyor deme.*

Aq suñar torğa joliğar, arğımaq orğa joliğar, menmensigen jigit özinen zorğa joliğar: *Akbaba tuzağa düşer, safkan at çukura düşer, kendisini beğenen yiğit kendinden üstüne düşer.*

Ul – ornındağı tuw, qız – aydinnan uşatın **quw**: *Oğlan yerde duran bayrak, kız gökte uçan kuğudur.*

On **aqquwdıñ** da bir başsısı bar: *On kuğunun da bir başı vardır.*

Ajaldı **qarğa bürkitpen** oynar: *Ecelini isteyen karga kartalla oynar.*

Kepter bolıp tuwılsañ, **qarğa** bolıp ölme: *Güvercin olarak doğarsan, karga olarak ölme.*

Eki **qarğa** talassa, bir **quzğınğa** jem tüser: *İki karga dalaşır, bir kuzguna yem düşer.*

Adam ölse moldağa jaqsı, mal ölse **qarğağa** jaqsı: *İnsan ölürse mollaya, mal ölürse kargaya iyidir.*

İsiñ oñğa basarda **qarğa** salsañ **gaz** ilerler, isiñ kerı keterde **suñqar** salsañ az iler: *İşin yolunda gittiğinde karga salsan kaz yakalar, işin yolunda gitmediğinde şahin salsan az yakalar.*

Qarğa qarğanıñ közin oymas: *Karga karganın gözünü oymaz.*

Qarğa bir közi oqta, bir közi boqta: *Karganın bir gözü okta, bir gözü bokta.*

Saq **qarğa** sağasınan iliner: *Uyanık karga bile tuzağa düşer.*

Baba **bürkit** parlap uşadı: *Baba kartal dura dura uçar.*

Toyğan **bürkit tülki** almas: *Doyan kartal tilki avlamaz.*

Tünde köriwdi **ükiden** üyren, kündiz köriwdi **bürkitten** üyren: *Gece görmeyi baykuştan, gündüz görmeyi de kartaldan öğren.*

Qıran **bürkittiñ** balapanı biyikke qaray uşadı: *İyi kartalın yavrusu, yükseğe doğru uçar.*

Qıranıñ közi qiyada, balapanıñ közi uyada: *Kartalın gözü kayada, yavrusunun gözü yuvada.*

Tastı jerde **tazdı** jügirtpe, bürgendi jerde **bürkit** salma: *Taşlı yerde tazıyı koşturma, çalılık yerde kartalı salma.*

Şaban **üyrek** burın uşar: *Yavaş uçan ördek erken uçar.*

Bir **qarlığaç** kelgenmen jaz bolmaydı, bir **sawısқан** kelgenmen qıs bolmaydı: *Bir kırlangıcın gelmesiyle yaz gelmez, bir saksaganın gelmesiyle kış olmaz.*

Qustiñ quwı **sawısқан**: *Kuşun kurnazı saksagan.*

Kökek öz atın özi şaqıradı: *Guguk kuşu kendi adını kendi söyler.*

Aspandağı **suñqardan** qolıñdağı **turımtay** artıq: *Gökteki şahinden elindeki torumtay iyidir.*

Qara qus basıp jeydi, **suñqar** şasıp jeydi: *Karakuş basarak yer, şahin saçarak yer.*

Aspandağı **tırnanı** ustaymın dep, qolıñdağı **ışımşığıñnan** ayrılma: *Gökteki turnayı yakalayayım diye, elindeki serçeden olma.*

Taz aşuwin tırnadan, biyt aşuwin bürgeden alar: *Tazı kinini turnadan, bit kinini tahtakurusundan alır.*

Tırnadan biy qoysañ, qulaqtan “tırıw” ketpes: *Turnadan kadı seçersen, kulaktan çınılama gitmez.*

Torğay jañbır jawsa balasın qorğaydı, burşaq jawsa basın qorğaydı: *Serçe yağmur yağsa yavrusunu, dolu yağsa kendisini korur.*

Köldiñ qutı ketse, **qutanı** bir jil burın ketedi: *Gölün değeri kaybolsa, martı bir yıl önce gider.*

Köline qaray **qazı**, zamanına qaray sazi: *Gölüne göre kazı, zamanına göre sazi.*

Qaz şölde jürse de, közi kölde bolar: *Kaz çölde yürüse de gözü gölde olur.*

Jalgız **qazdıñ** üni şıqqas, jalgız **qızdıñ** muñı şıqqas: *Yalnız kazın sesi, yalnız kızın kaygısı duyulmaz.*

Balalı **qazğa** jem tiymes: *Yavrulu kaza yem yetmez.*
Otansız adam, ormansız **bulbul**: *Vatansız adam ormansız bülbül.*
Qasqırdıñ jürgen jeri **quzğın**sız bolmas: *Kurdun gezdiği yer kuzğunsuz olmaz.*
Mezgisiz şaqırğan **qorazdı** soymaq kerek: *Vakitsiz öten horozu kesmek gerekir.*
Qırdağı **qırğawıldı** quwamın dep, üydegi tazıfınan ayrılıp qalma: *Kırdaki kirkavulu (sülün) yakalayayım diye, evdeki tazıdan olma.*
Soqır **tawıqq**a bəri biyday: *Kör tavuğa her şey buğdaydır.*
Tawıqtıñ tūsine tarı kiredi: *Tavuğun düşüne darı girer.*
Totıqs jümin körüp tülrenedi, ayağın körüp qorlanadı: *Papağan tüylerini görüp böbürlenir, ayağını görüp aşaqılık duyusuna kapılır.*

Fare, yılan, porsuk, kurbağa, çekirge... gibi hayvanlara ait kavram işaretleri de sosyo-kültürel hayat içindeki önemlerine paralel olarak atasözlerinde yer almışlardır:

Tiyirmende tuwğan **tışqan** dürsilden qorkpas: *Değirmende doğan fare gürültüden korkmaz.*
Ajal türtken **tışqan**, **mısıqtıñ** quyırğımen oynaydı: *Ecelini isteyen fare, kedinin kuyruğıyla oynar.*
Tışqanğa mısıqtan ülken jaw joq: *Sıçana kediden büyük düşman yoktur.*
Öz ininde **körtışqan** da köregen: *Kendi ininde köstebeğin de gözü görür.*
Qarğa balasın appağım der, **kirpi** balasın jumsağım der: *Karga yavrusuna "beyazcığım" der, kirpi yavrusuna "yumuşakcığım" der.*
Köp jortqan **jılan** ayağın körseter: *Çok koşan yılan ayağını gösterir.*
Jılı jılı söyleseñ, **jılan** ininen şığadı: *Tatlı tatlı söylersen yılan ininden çıkar.*
Jaz **jılannan** qorıqqan ala arqannan attamaydı: *Yazın yilandan korkan, alq urgandan atlamaz.*
Jılan iyrendep jüredi, süyrendep kiredi: *Yılan büklüm büklüm yürür, sürüne sürüne gider.*
Jılandı öltirgenniñ sawabı bar: *Yılan öldürenin sevabı olur.*
Jılanıñ bawrı mayda, bası zaharlı, quwdıñ tili mayda, jüregi zaharlı: *Yılanın bağı yumuşak başı zehirlidir, kurnazın dili yumuşak, yüreği zehirlidir.*
Borsıq urğan sayın semiredi: *Porsuğu dövdükçe şişmanlar.*
Jarqanatqa jariqtan qarañğı artıq: *Yarasa için aydınlıktan karanlık daha iyidir.*
Japalaq maqtansa, jardan qoyan aldım der, jaman maqtansa, jaqsınıñ jağasınan aldım der: *Yarasa övünürse sarp kayadan tavşan aldım der, kötü övünürse iyinin yakasından tuttum der.*
Ayaqtağı **biyt** attan tūsiredi: *Ayaktaki bit attan indirir.*
Biytke ökpelep tonıñdı otqa tastama: *Bite öfkelenip elbiseni ateşe atma.*
Ajal jetpey **şıbın** ölmes: *Ecel gelmeden sinek ölmez.*
Masadan jawın bolsa, qolıñda jelpiwişiñ bolsın: *Sivri sinekten düşmanın olsa da elinde yelpazen olsun.*
Şegirtkeden qorıqqan egin ekpes: *Çekirgeden korkan ekin ekmez.*
Şölde **ösken** suwdı körüp uw depti: *Çölde büyüyen çekirge suyu görünce zehir demiş.*
Köbelek güldi sağınar: *Kelebek gülü özler.*
Örmekşiğe qıl quwat: *Örümceğe kıl kuvvettir.*
Balıq joqta **baqa** da **balıq**: *Balığın yokluğunda kurbağa da balıktır.*
Balıq suwda, **baqa** kölde: *Balık suda, kurbağa gölde olur.*
Qalğan kölge **baqa** oynar: *Terkedilmiş gölde kurbağa oynar.*
Ayaqtı suw etpey turıp, **balıqtı** ustawğa bolmaydı: *Ayağını ıslatmadan balık tutamazsın.*
Balıqtıñ janı suwda: *Balığın canı suda.*
Balıqtıñ batası, **iyttiñ** atası joq: *Balığın fatıhası, itin atası yok.*
Balıq basınan sasıydı, jaman ayağınan sasıydı: *Balık baştan kokar, kötü ayağından.*
Sabırsız **balıq** sağasınan ilinedi: *Sabırsız balık yüzgecinden yakalanır.*
Suwda jüzgeniñ bəri **balıq** bolmas: *Suda yüzenin hepsi balık değildir.*

İncelenen atasözlerinde geçen hayvan türleri, söz konusu türlere ait kavram işaretleri, bunların geçiş adetleri ve oranları aşağıda tablo hâlinde dikkatlere sunulmuştur:

Hayvan adları:	T o p l a m g e ç i ş a d e d i :	G e ç i ş o r a n ı :	Hayvan adları:	T o p l a m g e ç i ş a d e d i :	G e ç i ş o r a n ı :
aywan, mal (hayvan, mal)	4 5	% 4 , 1	maymil (maymun)	2	% 0 , 1
añ (yabani hayvan)	3	% 0 , 2	borsıq (porsuk)	1	% 0 , 0 , 9
at	2 1 3	% 1 9 , 5	qoyan (tavşan)	1 0	% 0 , 9
ayğır	4	% 0 , 3	tülki, karsak (tilki, bozkır tilkisi)	2 6	% 2 , 3
kölik (gölük)	3	% 0 , 2	jarqanat (yarasa)	6	% 0 , 5
baytal ⁴⁹ , biye, (kısarak)	1 9	% 1 , 7 4	jılan (yılan)	1 9	% 1 , 7
tay	5	% 0 , 4	balık	2 1	% 1 , 9
jılqı (yılkı)	2 0	% 1 , 8 3	baqa (kurbağa)	9	% 0 , 8
qulun (tay)	2	% 0 , 1	aq suñar (ak akbaba)	3	% 0 , 2
qunan ⁵⁰	8	% 0 , 7	üki (baykuş)	1	% 0 , 0 , 9
arğımak, tulpar (asil at)	1 0	% 0 , 9	aq bökendi (bildircin)	9	% 0 , 8
jorğa (yorga)	7	% 0	bulbul (bülbul)	2	% 0

⁴⁹ İki yaşındaki kısarak.

⁵⁰ İki yaşındaki erkek at.

		6			1
sıyr (sığır, inek)	3 6	% 3 3	qarşığa, ılaşın, qartal (doğan, laçın, atmaca)	7	% 0 6
buzaw (buzağı)	9	% 0 8	kökek (guguk kuşu)	2	% 0 1
buqa (boğa)	4	% 0 3	kepter (güvercin)	1	% 0 9
tayınşa, tana (dana)	3	% 0 2	qara qus (karakuş)	2	% 0 1
ögiz (ölküz)	1 6	% 1 4	qarğa (karga)	2 3	% 2 1
esek, kök esek (eşek)	2 1	% 1 9	bürkit (kartal)	1 9	% 1 7
atan ⁵¹	2	% 0 1	qaz	1 2	% 1 1
tüyc (deve)	7 7	% 7	lyrek (ördek)	2	% 0 1
bota (deve yavrusu)	1	% 0 0 9	qarlığaş (kırlangıç)	1	% 0 0 9
qulan	4	% 0 3	quw (kuğu)	4	% 0 3
nar ⁵²	1	% 0 0 9	qus (kuş)	4 4	% 4
ingen (dişi deve)	1	% 0 0 9	quzğın (kuzgun)	5	% 0 4
böken (ceylan)	1	% 0 0 9	qutanı (martı)	2	% 0 1
kiyik, buğı (geyik, maral)	5	% 0 4	totıqus (papağan)	2	% 0 1
eşki, serke, teke, taw teke (keçi/dağ keçisi, teke)	4 0	% 3 6	sawısqan (saksağan)	5	% 0 4
qoy (koyun)	5 9	% 5 4	torğay (serçe)	6	% 0 5
qoşqar (koç)	6	%	qırğawıl	2	%

⁵¹ Kısırlaştırılmış erkek deve.

⁵² Tek hörgüçlü deve.

		0 , 5	(sülün)		0 , 1
qunan koy ⁵³	1	% 0 , 0 9	sunqar (şahın)	1 1	% 1
qozi, marka, (kuzu)	1 6	% 1 , 4	tawıq, qoraz (tavuk, horoz)	1 0	% 0 , 9
toqtı (toklu)	4	% 0 , 3	turna	3	% 0 , 2
savlıq ⁵⁴	1	% 0 , 0 9	torumtay	2	% 0 , 2
arıstan (arşlan)	1 1	% 1 , 0 1	ara (arı)	1	% 0 , 0 9
ayuw (ayı)	4	% 0 , 3	sona (atsineği)	1	% 0 , 0 9
böri, qasqır, (kurt)	8 1	% 7 , 4	biyt (bit)	5	% 0 , 4
baris (pars)	1	% 0 , 0 9	kesertki, şegirtke (çekirge)	2	% 0 , 1
iyt, taygan (it/köpek, tazı)	2 4	% 2 , 2 0	qumırsqa (karınca)	2	% 0 , 2
mısıq (kedi)	6	% 0 , 5	köbelek (kelebek)	1	% 0 , 0 9
kirpi	1	% 0 , 0 9	oqalaq (kene)	1	% 0 , 0 9
körtışqan (köstebek)	1	% 0 , 0 9	örmeçşik (örümcek)	1	% 0 , 0 9
qundız	3	% 0 , 2	şıbın (sinek)	3	% 0 , 2
tışqan, (fare, sıçan)	1 3	% 1 , 1	bürge (tahta kurusu)	1	% 0 , 0 9
toñız (domuz)	4	% 0 , 3			
Toplam:	7		Toplam:	2	

⁵³ üç yaşındaki seyis koç.

⁵⁴ Üç yaşındaki koyun.

	9			9	
	6			2	

SONUÇ:

İncelenen atasözlerinde karşılaşılan hayvan türleri ve bu türlere ait adların geçiş sıklığı, Kazak Türkleri'nin üzerinde yaşadığı coğrafyada bulunan hayvan varlığı ve söz konusu hayvanların Kazak (Türk) kültürü içindeki önemi hakkında son derece önemli bilgiler sunmaktadır.

Örneklerde de görüldüğü gibi, Kazak Türkçesi'ndeki hayvan adlarıyla kurulan atasözlerinde, kimi zaman hayvanlar konuşturularak onlardan alınan yanıtlarla dünyada karşılaşılan durumlar anlatılmakta, kimi zaman da hayvanların niteliklerinden hareketle insanların tutum ve davranışları canlı bir şekilde tasvir edilmektedir. Etkileyici ve kolay hatırdaki kalan ifade biçimleriyle dikkati çeken pek çok atasözünde, şiire ait ölçü, uyak ve ses yinelemesi gibi birtakım öğelerden yararlanılarak güçlü bir anlatım sağlandığı görülmektedir. Pekçoğu Türkiye Türkçesi'nde de bulunan (bk. YANAR, 1997: 13-283) söz konusu atasözleri, hem Türklerin zengin düşünce ve ruh dünyasını hem de karşılaşılan değişik durum ve olaylardan çıkarılan yargıları dile getirmedeki başarısını yansıtmaya bakımından dikkate değerdir.(bk. AKSAN, 1990: 127-155)

KAYNAKLAR

- ACAROĞLU, M. T., 1995, *Dünya Atasözleri*, İstanbul.
- AKSAN, D., 1990, *Türkçenin Gücü*, Ankara.
- AKSOY, Ö. A., 1994, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, İstanbul.
- ALYILMAZ, C., 1995, *Uygur Atasözleri ve Deyimlerinden Seçmeler*, Erzurum.
- ALYILMAZ, C., 1996, *Köktürk Yazıtları ve Köktürk Yazıtlarında Atlar, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 4, Erzurum, s. 155-163.
- ALYILMAZ, C., 2000, *Özbekistan Cumhuriyeti'nin Devlet Armasındaki Hüma Kuşu Tasviri*, *Orkun*, S. 23, İstanbul, s. 12-15.
- ALYILMAZ, C., 2005, *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara.
- ALYILMAZ, K., 2004, *Kırgız Fıkralarından Seçmeler*, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 23, Erzurum, s.123-132.
- ARAT, R. R., 1991, *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara.
- ARAT, R. R., 1994, *Kutadgu Bilig II Çeviri*, Ankara.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. S., 1996, *Muhâkemetü'l Luqateyn*, Ankara.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. S., 1999, *Türkler Ne Zaman Bir Millet İdi? I. Ortak Bir Köken Mitleri Vardı: Bir Dişi-Kurttan Türemişlerdi*, *Kök Araştırmalar*, C. I, S. 2, Güz, s. 65-92.
- ÇELİK ŞAVK, Ü., 2002, *Kırgız Atasözleri*, Ankara.
- ÇINAR, A. A., 2000, *Dede Korkut Destanı'nda At ve At Kültürü*, *Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şoleni*, Ankara, s.97-108.
- ÇORUHLU, Y., 1995, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, İstanbul.
- DİVİTÇİOĞLU, S., 1987, *Kök Türkler (Kut, Küç ve Ülüg)* İstanbul.
- ERCİLASUN, A. B., 2005, *Yirmi Birinci Yüzyıla Girerken Millî Kimlik Oluşturmada Dilin Önemi*, <http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/23.php>.
- ESİN, E., 1978, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâmiyete Giriş*, İstanbul.
- ESİN, E., 2001, *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul.
- EYÜBOĞLU, E. K., 1973, *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar, Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler, Birinci Kitap*, İstanbul.
- GÖMEÇ, S., 2001, *Kök Börüler ve Arslanlar, Köktürk Devletinin 1450. Kuruluş Yıldönümü Sempozyum Bildirileri*, Ankara, s. 77-85.
- İNAN, A., 1968, *Türk Folklorunda Simurg ve Gradula*, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara.
- İSMAİL, Z.-GÜMÜŞ, M., 1995, *Açıklamalı Kazak Atasözleri*, Ankara.
- KAFESOĞLU, İ., 1988, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul.
- KALKAN, M., *Bozkır Kültüründe At ve Prjevalskiy Atı'nın Bu Kültüre Kazandırdığı Dinamizm*, <http://www.kazakhan.org/articles.php?lng=tr&pg=7>.
- KİRİŞÇİOĞLU, F., 2007, *Saha Türklerinin Atasözleri*, Ankara.
- KLYAŞTORNIY, S. G., 2001, *Tanrı Dağları'nda Yeni Bulunan Eski Runik Türk Yazıtları, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, Bişkek, s. 192-197, (Çev. Mustafa KALKAN).
- RASONYI, L., 1993, *Tarihte Türklük*, Ankara.
- ROSS, E. D., 1994, *Kuş İsimlerinin Doğu Türkçesi, Mançuca ve Çince Sözlüğü*, Ankara (Çev. Emine GÜRSOY NASKALİ)
- SAADET, P., *Kazak Folklorunda Atasözleri*, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 22. s. 235-142.
- SAKAOĞLU, S., 1999, *Divânü Lügati't Türk'teki Atasözlerinin Anadolu'daki İzleri*, *Divânü Lügati't Türk Bilgi Şoleni Bildirileri 7-8 Mayıs 1999*, Ankara, s. 36-46.

- SÜMER, F., 1984, *Türklerde At ve Binicilik*, İstanbul.
- TAYMAS, A. B., 1968, *Kazan Türkçesinde Atasözleri ve Deyimler*, Ankara.
- TEKİN, T., 1995, *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, İstanbul.
- TEKİN, T., 2004, *İrk Bitig*, Ankara.
- ÜLKÜSAL, M., 1970, *Dobruca'daki Kırım Türklerinde Atasözleri ve Deyimler*, Ankara.
- YANAR, Ahmet, 1997, *Hayvan Motifli Atasözleri ve Deyimlerimiz*, Erdemli.
- YEMELYANOV, N.V., 2001, *Yakut Atasözleri ve Deyimlerinin Kökeni*, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, Bişkek, s. 354-379.
- YILDIZ, N., 1995, *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara.
- YURTBAŞI, M., 1994, *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*, Ankara.
- <http://chenzhaofu.nease.net/zgyh/002wul02.htm>